

שילומים

פיצויים כוללים ששילמה הרפובליקה הפדרלית הגרמנית לישראל בשנים 1953-1965 על שוד רכוש היהודים בגרמניה ובארצות שכבשה בימי שלטון והנאצים.

כבר בראשית מלחמת-העולם השנייה הועלו תוכניות לתביעות הפיצויים שיתבע העם היהודים מגרמניה, על הרכוש היהודי שנבזז. את התוכניות גיבשו כמעט באותה עת זיגפריד מוזס בארץ-ישראל, שלום אדלר-רוזל בבריטניה, ונחמיה ויעקב *רבינסון בארצות-הברית. נכללו בהן תביעות לפיצויים אישיים לנפגעי הנאצים, ולפיצוי כולל לעם היהודי על הנזק החומרי חסר התקדים שנגרם לו. התוכניות הללו נדונו במוסדות היהודיים וזכו בתמיכת רוב הארגונים היהודיים בעולם. התביעות שהועלו בעת המלחמה עובדו בלי ידיעה על היקפה של השואה, והתייחסו רק לנזק החומרי. אך גם התביעות שהוצגו אחרי המלחמה לא היו שונות במהותן, לפי שהיה ברור כי שום תמורה כספית לא תוכל לפצות על אובדן חיי מיליוני בני-אדם ועל הסבל והייסורים שגרמו הנאצים.

ב-20 בספטמבר 1945 הגיש חיים וייצמן בשם הסוכנות היהודית את התביעה הרשמית הראשונה להחזרת רכוש ולפיצויים לממשלות ארצות-הברית, בריטניה, צרפת וברית-המועצות. וייצמן תבע, שרכוש ששרד ושניתן לזיהוי יוחזר לבעלים, אם נותרו בחיים, ולארגונים ולמוסדות יהודיים. רכוש יהודים בלא יורשים יועבר לנציגי העם היהודי לשם שיקומם של נרדפי הנאצים, ואחוז מסויים מהפיצויים הכלליים מגרמניה יינתן לסוכנות היהודית לשם שיקום הניצולים ויישובם בארץ-ישראל. פנייתו של וייצמן היתה למעשה בסיס לתביעת הפיצויים שהגישה מדינת ישראל לגרמניה שש שנים אחרי-כן.

בשנים 1945-1947 חקקו שלוש מעצמות הכיבוש המערביות חוקים בענייני החזרת נכסי דלא ניידי, כול אחת באיזור הכיבוש שלה. בעקבות זאת הוקם ככול איזור כיבוש ארגון יורש יהודי: Jewish Restitution Successor Organization (אירס"ו) באיזור הכיבוש האמריקני, Jewish Trust Commission באיזור הכיבוש הבריטי, ושלושה של אותו ארגון – באיזור הצרפתי. שלושת הארגונים תבעו וקיבלו רכוש יהודים בלי יורשים בשווי של מאות מיליוני מרקים.

אחרי הקמת מדינת ישראל ברור היה שהיא והארגונים היהודיים העולמיים החשובים יהיו הגופים המוסמכים להגיש את תביעות הפיצויים בשם העם היהודי. בשנת 1950 לובנו בכמה תזכירים היסודות והעקרונות לתביעה שתוגש, וב-16 בינואר 1951 שיגרה ממשלת ישראל איגרת לארבע מעצמות הכיבוש בעניין החזרת רכוש יהודים ופיצויים. באיגרת נאמר, שהחוקים והתקנות שחקקו בעלות-הברית הם חלקיים ובלתי מספיקים, והועלו תביעות אלו: שיפור והרחבה של החקיקה הקיימת, שיתופה של הממשלה הפדרלית הגרמנית באחריות הכספית, וזירוז תהליכי החזרת הרכוש והעברת הכספים אל התובעים שמחוץ לגרמניה. ישראל ביססה את תביעתה על כך שהיא קלטה את רוב העקורים שישבו במחנות בגרמניה אחרי המלחמה, ובכך נטלה עליה עול כספי, שאחרת היה מוטל על בעלות-הברית.

ב-12 במרס 1951 הוגשה לבעלות-הברית עוד איגרת, והיא היתה לאבן-פינה במשא-ומתן על הפיצויים. לראשונה פורטה ונומקה בה התביעה לפיצוי כולל מגרמניה. התביעה בוססה על כך שהיישוב בארץ-ישראל ומדינת ישראל קלטו חצי מיליון יהודים נרדפי הנאצים. הוצאות הקליטה הועמדו על 3,000 דולר

לנפש, והסכום שנתבע היה אפוא 1.5 מיליארד דולר – מיליארד מגרמניה המערבית וחצי מיליארד מהמזרחית. הרכוש היהודי שנגזל הוערך בשישה מיליארדי דולר. באיגרת הודגש כי על פשע של רצח עם לא תהיה כפרה בשום פיצוי חומרי.

ברית-המועצות כלל לא ענתה על שתי האגרות. תשובותיהן של מעצמות המערב היו זהירות ומתחמקות, אך ניתן היה להבין מהן כי לא תכפינה על הרפובליקה הפדרלית תשלום פיצויים ליהודים כתנאי מוקדם לכינון יחסים עמה, וההסדר יושג אפוא אך ורק במגעים ישירים בין ישראל ובין הרפובליקה הפדרלית הגרמנית.

בחוגי הממשל ברפובליקה הפדרלית, ובייחוד אצל הקנצלר קונרד אדנאואר, היתה נכונות לתת פיצויים לעם היהודי. המניע האישי והמוסרי היה גורם חשוב אצל אדנאואר, שהכיר באשמתה של גרמניה כלפי היהודים. אדנאואר היה מוכן לפתוח במשא-ומתן עם ישראל והארגונים היהודיים מבלי שהופעל עליו לחץ מצד המעצמות. אומנם, היו גם שיקולי תועלת מדיניים של גרמניה, ששאפה להכרה מחודשת בה מצד המערב, אך נוכח המצב הבין-לאומי ששרר אז – החרפת המלחמה הקרה ומלחמת קוריאה – נראה כי גרמניה הפדרלית היתה ממילא הופכת לבעלת-ברית של מעצמות המערב.

גם האופוזיציה לאדנאואר, מנהיגי המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, תמכו בגלוי ובתוקף במתן פיצוי ליהודים, ומנהיגם, קורט שומכר, היה המנהיג הגרמני הראשון שעמד על חובה זאת. בפברואר 1951 העלה דובר המפלגה, קרלו שמיד, את הרעיון שגרמניה תציע לבעלות-הברית להכיר בישראל כיורשת הרכוש היהודים שאין לו יורשים.

חוגים שונים בגרמניה הביעו דעתם כי יש לבקש מחילה מהעם היהודי. באוגוסט 1951 פירסם אריך ליט, עיתונאי נודע מהמבורג, מאמר ושמם 'אנו מבקשים שלום עם ישראל'. מאמר דומה פירסם העיתונאי רודולף קיסטרמאיר. מכיוון שלא היו אז כול קשרים רשמיים בין גרמניה לישראל, נודעה חשיבות רבה מאוד למגעים בלתי רשמיים ואישיים שקיים נח בארו, מהסניף האירופי של ה'קונגרס היהודי העולמי', עם צמרת הממשל הגרמני.

למרות שאיגרת ישראל ממרס 1951 לא הופנתה לגרמניה, נודע לאדנאואר על אודותיה, והוא החליט להיענות לה בחיוב. בישיבת הבונדסטאג ב-27 בספטמבר 1951 נשא אדנאואר את הצהרתו בדבר החזרת רכוש ופיצויים לעם היהודי. הוא הודה כי בשם העם הגרמני נעשו פשעים נוראים, והם מחייבים מתן פיצוי מוסרי וחומרי הן על הנזקים והן על הסבל שסבלו היהודים. בכך נטלה הרפובליקה הפדרלית עליה את האחריות לפשעי הרייך השלישי. אשר למימוש החובה ההיא הבטיח אדנאואר כי הממשלה הפדרלית תעשה את הצעדים הדרושים להרחבת חקיקת הפיצויים ותדאג להחלתה, אך הדגיש שישנן מגבלות, מחמת מצבה הכלכלי של גרמניה – העול שהוטל עליה בעקבות נזקי המלחמה והצורך לקלוט מיליוני פליטים ומגורשים. בסוף נאומו הביע אדנאואר את נכונות ממשלתו לשתף פעולה עם נציגים של ישראל ויהדות העולם להשגת פתרון לבעיית הפיצויים. הוא קיבל את תביעתה של ישראל למיליארד דולר כבסיס למשא-ומתן אתה.

ב-26 באוקטובר 1951 התכנסו בניו יורק נציגי 22 ארגונים יהודיים (כעבור זמן מה הצטרף עוד ארגון) והקימו את איגוד התביעות החומריות מגרמניה (The Conference on Jewish Material Claims against Germany, ובקיצור – איגוד התביעות, Claims Conference). הוטל עליו לתמוך בתביעת ישראל וכן לייצג את תביעותיהם של נרדפי הנאצים החיים מחוצה לה. ליושב-ראש הארגון נבחר ד"ר נחום* גולדמן.

שאלת השילומים עוררה פולמוס ומחלוקת חריפה בציבור הישראלי. רבים מהניצולים, וביניהם ראשי ארגון לוחמי הגטאות והפרטיזנים, יצאו בתוקף רב בהפגנות ואסיפות מחאה המוניות נגד ההסכם. ההסכם נתקל בהתנגדות של גורמים פוליטיים מימין (חירות) ומשמאל (מפ"ם) והשאלה פילגה את הציבור לשני מחנות. המתנגדים טענו כי אין לנהל את המשא-ומתן על מתן פיצויים והחזרת הרכוש עם גרמניה אלא עם המעצמות הגדולות. לדעת המתנגדים אין כוונת גרמניה ונציגיה לחרטה וכפרת העוונות, אלא לניצול משא-ומתן כאמצעי להכרה ושיבה לחברה האירופית ומעין פיוס עם העם היהודי תמורת כסף. וכך משמשים העם היהודי ומדינת ישראל מכשיר לתוכניתיה של גרמניה. היו שהטילו ספק אם אומנם מתכוונת גרמניה לפרוע את התחייבויותיה הכספיות הלכה למעשה.

לעומתם טענו מחייבי ההסכם, ובייחוד בן-גוריון ומנהיגי מפא"י, כי אין המעצמות מתכוונות לייצג את האינטרסים והזכויות של ישראל והעם היהודי. מאמץ הבנייה ושיקום הניצולים מחייבים השקעה של סכומים אדירים ואך טבעי שהחזרת הרכוש והשילומים יהיו מקור להוצאות אלה. גרמניה הפדרלית עתידה להיות חלק של המבנה הפוליטי-החברתי המתגבש אחרי מלחמת-העולם השנייה ויש להשלים עם מציאות זאת.

ב-9 בינואר 1952 אישרה הכנסת ברוב של 61 נגד 50 את הצעת הממשלה לפתוח במשא-ומתן ישיר עם גרמניה, על אף הפגנה אלימה שאירגנה תנועת חירות יומיים לפני כן, בשעת דיון.

המשא-ומתן נפתח ב-21 במרס 1952 בעיירה ואסנאר (Wassenaar) ליד האג שבהולנד. השתתפו בו שלוש משלחות: משלחת ישראל בראשות גיורא יוספטל ואליעזר שנער, משלחת איגוד התביעות בראשות מוזס לויט והמשלחת הגרמנית בראשות פרופסור פרנץ בם וד"ר אוטו קיסטר. באותה עת ניהלה גרמניה משא-ומתן בלונדון להסדרת חובותיה מלפני המלחמה לבעלות-הברית. ראש המשלחת הגרמנית, הרמן אבס, היה מראשי המתנגדים לכך שארצו תקבל עליה התחייבויות חדשות בעוד שהוא מנסה לקצץ בהתחייבויות הקיימות. הוא תבע כי ההתחייבות לישראל תהיה קשורה בתוצאות הדיונים בלונדון. במחאה התפטרו שני ראשי המשלחת הגרמנית בם וקיסטר. השיחות נקלעו למבוי סתום ולמשבר.

ביוזמתו של אדנאואר ובעקבות מגעים עם גולדמן גובשה מערכת ההסכמים, וב-22 ביוני 1952 חודש המשא-ומתן. ב-10 בספטמבר חתמו אדנאואר ומשה שרת בלוקסמבורג על הסכם הש' בין הרפובליקה הפדרלית לישראל, ונחום גולדמן ואדנאואר חתמו על שני פרוטוקולים בין הרפובליקה הפדרלית לאיגוד התביעות. רק ב-18 במרס 1953 אושרו ההסכם והפרוטוקולים בבונדסטאג הגרמני וב-21 בו בבונדסראט, אחרי עיכובים ודחיות, שנגרמו הן בגלל חילוקי-דעות בקבינט הגרמני והן בגלל מאמצי הערבים למנוע את האישור על-ידי אומים בחרם כלכלי על גרמניה.

בהסכם הש' התחייבה גרמניה לשלם לישראל, בתוך 12-14 שנה, בסחורות, סך של 3,450,000,000 מרק (845,000,000 דולר), שמתוכם תעביר ישראל 450,000,000 מרק (110,000,000 דולר) לאיגוד התביעות. 30% מהסכום הועברו לבריטניה כתשלום בעד משלוחי נפשט גולמי לישראל, והשאר נועד לקניית נכסי השקעה למשק הישראלי.

גרמניה מילאה את הסכם הש' בנאמנות ובשלמות. תרומתו לכלכלת ישראל היתה גדולה עד מאוד. הוא הציל את ישראל מפשיטת-רגל והיה גורם מכריע בביסוס המשק. צי הסוחר של ישראל – 60 אניות, רובן אוניות משא, וכן מבדוק צף – נבנה בכספי הש'. החקלאות נהנתה מפיתוח משק המים וממיכון, והודות להם הגיעה לדרגה גבוהה של מודרניזציה. חלה התפתחות מכרעת בכול ענפי התעשייה, ו-1,400 מפעלי תעשייה נהנו מצידוד חדש. משלחת קניות, בהנהלת ד"ר אליעזר שנער, נציג משרד המסחר והתעשייה של מדינת ישראל, וסגנו, ד"ר חיים יחיל, איש משרד החוץ, שקדה בקלן על מימוש ההסכם. ואולם, ההסכם זירז תהליכי התפייסות, ואולי גם השכחה, במדינת ישראל ובעם היהודי, והחששות כי להסכם עלולות להיות השלכות מוסריות ולאומיות שליליות לא היו חסרי יסוד.

הבונדסטאג חוקק חוק פיצויים שאושר ונכנס לתוקף ב-1 באוקטובר 1953 והוא חל על כול שטח הרפובליקה הפדרלית ומערב ברלין. גם חוק הפיצויים מולא בנאמנות, ומ-1956 הוכנסו בו תיקונים והרחבות רבות. ההסדרים חרגו בהרבה מההסכם הראשוני, והושגו כתוצאה מן המשא-ומתן הרצוף של נציגי איגוד התביעות עם הממשלה הפדרלית. כך הושגו שיפורים, וחקיקת הפיצויים הותאמה להיקף הנזקים שנתגלה רק בהדרגה. מספר הזכאים לפיצויים גדל בהתמדה ונוספו קטגוריות חדשות של זכאים. גם היקף התשלומים גדל. ב-1978 העריכה גרמניה כי עד שנת 2000 ישולמו לנפגעי הנאצים 85 מיליארדי מרק. גרמניה המזרחית לא היתה מוכנה כלל להכיר בתביעת העם היהודי לפיצויים. רק ב-1990, אחרי התמוטטות משטרה הקומוניסטי ולקראת איחודה עם גרמניה המערבית, הכירה גרמניה המזרחית בתביעה לפיצויים לעם היהודי.

כספים שנועדו לאיגוד התביעות שימשו לשיקום ולסיוע למאות קהילות, מוסדות וארגונים יהודיים ב-39 ארצות, בעיקר באירופה. גם לחינוך ולשיקום תרבותי הוקצו משאבים, והם גדלו והלכו ככול שהתבססו הקהילות ולא נזקקו עוד לסיוע חומרי. חלק מן הסכום הוא נועד למחקר ותיעוד של השואה במוסדות העוסקים בכך. ב-1960 החליט איגוד התביעות להקדיש את הכספים שיוותרו עם תום פעולתו ב-1964 למפעלים להנצחת קורבנות השואה. לתכלית זו הוקמה 'קרן הזיכרון לתרבות יהודית' (Memorial Foundation for Jewish Culture) הפועלת עד היום.

ב-1965 נסתיימו תשלומי השילומים לישראל. בשנה ההיא כוננו יחסים דיפלומטיים בין ישראל ובין הרפובליקה הפדרלית הגרמנית.